

Juliëtte van Deursen-Vreeburg
Vacare: van lectio divina naar contemplatief lezen. Ruimte vrijmaken voor persoonsvorming in het levensbeschouwelijk onderwijs
Münster: LIT Verlag

Universiteit

Tilburg University
6 oktober 2023

Promotoren

Prof.dr. Monique van Dijk-Groeneboer
Prof.dr. Thomas Quartier

Juliëtte van Deursen-Vreeburg is docent Religion and Practice aan Tilburg School of Catholic Theology.
| j.m.vandeursen@tilburguniversity.edu

Ruimte maken voor persoonsvorming: 'vacare' in het levensbeschouwelijk onderwijs

Als lerarenopleider voor het vak Godsdienst-Levensbeschouwing heb ik ervoor gekozen om me voor mijn promotieonderzoek te verdiepen in persoonsvorming in het levensbeschouwelijk onderwijs, omdat dit een belangrijk thema is in ons vakgebied. Bewust ruimte maken voor persoonsvorming in de alledaagse lespraktijk is echter niet gemakkelijk. Persoonsvorming is immers niet te beheersen en te controleren, terwijl het onderwijssysteem in Nederland sterk gericht is op efficiëntie en meetbaarheid.

Persoonsvorming definieer ik in dit proefschrift, op basis van onder andere Biesta, Roebben en Van der Ven, als: een open (om)vormingsproces gericht op zowel de existentiële als de morele vorming van leerlingen waarbij zij zich vormen in brede zin (hoofd, hart en handen).

Het gaat dus om een open proces waarin de gewetensvrijheid van leerlingen essentieel is. Het is een proces dat we niet kunnen beheersen en voorspellen. Het doel van persoonsvorming is dat jongeren uitgroeien tot 'volwassen vrijheid' (Biesta). Persoonsvorming staat daarom zeker niet los van het belang van goed samenleven.

Vanuit de (godsdienst)pedagogiek en theologie komt naar voren dat persoonsvorming in het onderwijs kan worden bevorderd door

momenten te creëren van leegte, openheid en vertraging om zo diepgang en aandacht te stimuleren. Ik noem dat de contemplatieve dimensie van persoonsvormend onderwijs. Naar de vraag hoe deze contemplatieve benadering van persoonsvormend onderwijs concreet vorm kan krijgen in de alledaagse onderwijspraktijk is in Nederland weinig onderzoek gedaan.

In dit onderzoek is aansluiting gezocht bij de monastieke praktijk van *lectio divina*. *Lectio divina* is het biddend en contemplatief lezen van bijbelse teksten of van andere levensbeschouwelijke teksten. Het is een gestructureerde leeswijze die bestaat uit een aantal stappen die bedoeld zijn om steeds dieper tot de geest van de tekst door te dringen: *lectio* (lezen), *meditatio* (overwegen), *oratio* (bidden) en *contemplatio* (innerlijk ervaren).

De hoofdvraag van dit proefschrift is:

Welke mogelijkheden biedt een didactisch model voor contemplatief lezen, gebaseerd op de monastieke praktijk van *lectio divina*, voor het creëren van ruimte voor persoonsvorming in het vak Godsdienst-Levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs in Nederland?

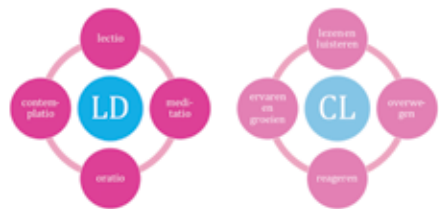
Ontwerpgericht en educatief

Dit is een ontwerpgericht educatief onderzoek. Bij ontwerpgericht onderzoek is het verder ontwikkelen van zowel theorie als praktijk beide van belang. Een ontwerpgericht onderzoek bestaat uit een vooronderzoek, een ontwerpfase, een interventiefase en een reflectiefase.

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden heb ik in het vooronderzoek literatuur bestudeerd over persoonsvorming, over *lectio divina* (aan de hand van de *Regel van Benedictus*,

Didascalicon en *Scala Claustralium*) en over de hedendaagse *Contemplative Pedagogy*. Vervolgens heb ik, in de ontwerpfase, een docentenhandleiding ontworpen voor contemplatief lezen met behulp van feedback van docenten Levensbeschouwing. Deze docentenhandleiding is in de interventiefase door docenten Levensbeschouwing uitgetoetst in verschillende klassen. De docenten hebben logboeken bijgehouden en ik heb ze geïnterviewd over hun ervaringen. In de reflectiefase zijn ten slotte conclusies getrokken en heb ik gereflecteerd op de onderzoeksresultaten.

Van lectio divina naar contemplatief lezen

Het is natuurlijk niet mogelijk om een oude monastieke praktijk een-op-een toe te passen in het voortgezet onderwijs. Dit vraagt om een herinterpretatie. Er moet rekening worden gehouden met voortschrijdend inzicht uit de pedagogiek en didactiek. Bovendien is er een vertaling noodzakelijk van de christelijk-monastieke context naar een levensbeschouwelijk diverse en seculiere onderwijscontext. Daarom heb ik, voor het ontwerpen van de docentenhandleiding, de stappen van *lectio divina* vertaald naar een model voor contemplatief lezen dat geschikt is voor leerlingen met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden.

Verder is gebruikgemaakt van verschillende activerende werkvormen.

Voor dit onderzoek heb ik, om dicht bij de monastieke *lectio divina* te blijven, gekozen voor het lezen van bijbelse parabels, maar het model kan ook voor andere levensbeschouwelijke of literaire teksten worden gebruikt. Deze parabels worden gelezen als wijsheidsteksten die voor iedereen waardevol kunnen zijn, ook als ze vreemd zijn of schurend. Het zijn sleutelverhalen waarin leerlingen levenswijsheid op het spoor kunnen komen.

Tien docenten Godsdienst-Levensbeschouwing met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden hebben contemplatief lezen uitgeprobeerd bij verschillende klassen. De docenten laten tijdens de lessen ruimte voor de eigen interpretaties van de leerlingen. Als leerlingen de parabels weten te verbinden met hun eigen leven of als ze ontdekken dat een parabel meerdere lagen heeft, dan ervaren docenten dat er 'iets belangrijks' gebeurt wat

bijdraagt aan de vorming van de leerlingen. Leerlingen laten zien dat als ze binnen de structuur van de *lectio divina* de vrijheid krijgen om zelf met een parabel aan de slag te gaan, ze tot verrassende en diepe inzichten kunnen komen over de wereld en hun eigen leven.

Voorbeeld

Laat ik een voorbeeld van hoe een leerling uit vwo-3 de parabel van 'De vader en zijn twee zonen (De verloren zoon)' op een diep niveau verbindt met het eigen leven, geïnspireerd door zowel de parabel als door het schilderij van Rembrandt.

Ik citeer uit het werk van deze leerling:

Het linkse figuur is een spook of geest en dat is de oudste zoon en de rechtse figuren zijn de vader en de jongste zoon. Dit is omdat de vader de jongste zoon eigenlijk aanbidt en de oudste zoon lijkt niet te bestaan (in ieder geval voor zijn gevoel niet).

Dus daarom de geest: hij is er wel maar wordt niet gezien. Dit raakt bij mij best wel want soms voel ik mij ook zo en daarom kreeg ik ook dit idee. Je hebt het gevoel dat je niks bent en door iedereen over het hoofd wordt gezien alsof je er niet bent. Ik vind het een mooi verhaal en natuurlijk ook wel zelig. En het is rot om je tweede keus te voelen laat staan dat je het ook bent. Ik weet hoe het voelt maar ik weet ook dat je er op de een of andere manier doorheen kan komen hoe moeilijk het ook is.

Conclusies

Wat zijn nu de belangrijkste conclusies van mijn onderzoek? Ik noem er hier vier. Ten eerste: de ruimte die door contemplatief lezen wordt geopend in de klas wordt gekenmerkt door het monastieke begrip *vacare*: het vrijmaken van tijd en het cultiveren van een houding van vrijheid. Het gaat daarbij om innerlijke vrijheid om te verlangzamen, te luisteren en op een dieper niveau te denken en ervaren. Persoonsvormend leren komt op gang als docenten en leerlingen zich innerlijk veilig en vrij genoeg voelen om zich open te stellen voor het onverwachte, voor dat wat opkomt zonder dat je dit van tevoren kunt plannen. De open en luisterende houding van de docent blijkt van essentieel belang te zijn om dit mogelijk te maken.

Een tweede conclusie is dat het inzetten van afwisselende creatieve werkvormen (beeldende werkvormen, dialoogvormen of creatieve schrijfopdrachten) helpt om te verlangzamen en tot diepgang te komen, zodat leerlingen zich de parabels toe kunnen eigenen (verinnerlijken).

Ten derde noem ik de structuur van vier stappen. Deze (lichte) ritualisering van het leesproces bevordert de aandacht van de leerlingen.

Leerlingen dringen zo dieper dan bij begrip-pend lezen door tot verschillende betekenissen van de tekst en leggen verbinding tussen deze betekenissen en hun eigen leven waardoor groei mogelijk wordt gemaakt. Juist die uiterlijke ordening van de vier stappen helpt bij de innerlijke ordening van aandachtig bezig zijn. Persoonsvormend leren is dus niet te beheersen en controleren, maar het is wel degelijk mogelijk om er in de klas bewust ruimte voor te maken.

Uit dit onderzoek blijkt, ten vierde, dat het van belang is bij persoonsvormend leren om de cognitieve, affectieve, morele en existentiële/spirituele aspecten van de persoon van de leerling bij elkaar te houden. Het gaat steeds om de 'hele mens'. Persoonsvorming staat dus zeker niet tegenover cognitief en kennisgericht leren, want ook de cognitieve aspecten doen volop mee bij contemplatief lezen.

Het is voor het levensbeschouwelijk onderwijs van groot belang om te werken aan het creëren van ruimte voor persoonsvorming van leerlingen. Dit kan op veel verschillende manieren, maar het (her)ontdekken van een contemplatieve pedagogiek biedt hiervoor kansrijke mogelijkheden door waardevolle vormings-tradities op een nieuwe manier te vertalen en in te zetten voor leerlingen van alle levensbeschouwelijke en religieuze achtergronden.

Ik ben ervan overtuigd dat jongeren persoonsvormend onderwijs hard nodig hebben om op een goede manier te groeien naar volwassenheid in deze complexe samenleving. Ik hoop dat dit proefschrift een bijdrage levert aan de wetenschappelijke doordenking van de, vaak vergeten, contemplatieve dimensie van persoonsvormend onderwijs. <